

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 22, Sayı/Issue: 41, Yıl/Year: 2020 (Haziran/June)

**Bir Tarihî Roman İncelemesi: Binsâlim Himmîş'in el-Allâme
Romanında İbn Haldûn**

*A Review on a Historical Novel: Ibn Khaldûn According to Bensâlem
Himmich's al-Allâma (The Polymath)*

Semra Kaya Aitaori

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı – Graduate Student, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences.

semrakaya@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8974-2881>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 08/01/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 30/03/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2020

Atıf/Citation: Kaya Aitaori, Semra. "Bir Tarihî Roman İncelemesi: Binsâlim Himmîş'in el-Allâme Romanında İbn Haldûn". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/41 (2020): 197-225. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.671979>

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Bir Tarihî Roman İncelemesi: Binsâlim Hımmîş'in el-'Allâme Romanında İbn Haldûn

Öz

Tarihî roman, kaynak olarak tarihe müracaat eden kurgu esasına dayalı bir edebi türdür. Bu türde eser vermiş Faslı yazarlardan birisi de aynı zamanda bir şair ve düşünür olan Binsâlim Hımmîş'tir. Hımmîş, tarihî romanlarıyla ünlüdür ve bu alanda çok sayıda ödül almıştır. Eserlerini Arapça ve Fransızca olmak üzere iki dilde vermeye devam eden Hımmîş, el-'Allâme adlı romanında İslam tarihinin önemli isimlerinden olan İbn Haldûn'un hayatını konu edinmiştir. Hımmîş'in, romanın bazı bölümlerinde tarihî gerçekliğe büyük oranda sadık kaldığı görülürken, bazı bölümlerde ise daha çok kurgu yolunu tercih ettiği göze çarpmaktadır. Böylece İbn Haldûn'un hayatıyla ilgili bilinmeyen yönlerini kurgu yoluyla tamamlamaya çalışmış ve İbn Haldûn'un hayatına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu çalışmamızda, Hımmîş'in el-'Allâme adlı romanında İbn Haldûn profilinin, bir edebiyatçının kaleminde tarihsel gerçeklik ile kurgu arasında nasıl yorumlandığını inceleyerek tarihî veriler ile mukayesesine yer vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Tarihî Roman, Binsâlim Hımmîş, el-'Allâme, İbn Haldûn.

A Review on a Historical Novel: Ibn Khaldûn According to Bensâlem Hımmich's al-'Allâma (The Polymath)

Abstract

A historical novel is a literary genre based on a fiction that refers to history as a source. Bensâlem Hımmich, who is a poet and a philosopher, is one of the most important Moroccan writers who produced works in this genre. He is especially famous for his historical novels, and he has received many awards in this field. Hımmich continued to publish his works in two languages; Arabic and French, and he covered the life of Ibn Khaldûn as one of the important names of Islamic history in his novel called "al-'Allâma (The Polymath)". In some parts of the novel, Hımmich remains mostly loyal to historical reality, while in some other parts it should be emphasized that he prefers more fiction. Thus, he had tried to complete the unknown aspects in the life of Ibn Khaldûn by using fiction and gave a new perspective to his life. In this article, we will present historical facts and comparison to examine an interpretation of the portrait of Ibn Khaldûn in the novel "al-'Allâma (The Polymath)" by Hımmich between historical facts and fiction.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Keywords: Arabic Literature, Historical Novel, Bensâlem Hımmich, al-'Allâma (The Polymath), Ibn Khaldûn.

Giriş

Roman, kurmaca esasına dayalı modern bir edebî türdür.¹ En önemli yönü hikâye² anlatmak olan roman; günlük yaşamda geçerliliği bulunmayan, kendine özgü kuralları olan bir sanat yapısıdır.³ Onun bir alt dalı kabul edilen tarihî roman ise başlangıcı ve sonucu geçmiş zaman içerisinde gerçekleşmiş

1 Hülya Argunşah, *Tarih ve Roman* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2016), 11.

2 Hikâye, olayların zaman sırasına dizilerek anlatılmasıdır; kahvaltının arkasından öğle yemeğinin, pazaritesinin arkasından öğle yemeğinin, ölümün arkasından çürümenin gelmesi gibi. Hikâye, romanın belkemiğidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Edward Morgan Forster, *Roman Sanatı*, çev. Ünal Aytür (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2019), 65.

3 Forster, *Roman Sanatı*, çev. Ünal Aytür, 102.

olan hadiselerin, devirlerin ve bu devirlerde yaşamış olan insanların hikâyelerinin edebî bir üslupla yeniden inşa edilmesidir.⁴

Tarihi, bir malzeme deposu olarak kullanan bu türde, anlatılanların tarihî bir boyut taşınması yeterli değildir. Tarihî romanın ele aldığı zaman dilimine göre tasnife tabi tutulması gerekmektedir. Eğer yazar şu veya bu şekilde şahit olduğu bir dönemi anlatıyorsa, “devir romanı” olarak isimlendirilmeli; ancak kaynaklardan öğrenerek kurguladığı zamanları anlatıyorsa, bu tür romanlara “tarihî roman” denmelidir.⁵

Tarihî roman yazarı, eserini yazmaya başlamadan önce son derece teferuatlı bir araştırma yapmalıdır. Çünkü ona, sadece tarihî kaynaklarda bulunduğu bilgiler yetmez. Yazacağı dönemin insanları, sosyal hayat, yeme-içme, giyim-kuşam gibi konularda daha fazla ayrıntıya ihtiyaç duyar. Ulaşabildiği ölçüde tarih kitaplarını, destanları, masalları, efsaneleri hatta bazı tarihî vesikaları ve söylentileri inceler. Bu uzun hazırlık safhası sonunda da geniş bir birikim elde eder. Önündeki malzemeden seçme hakkına sahip olan yazar, ulaştığı bilgileri bir ayıklama eylemine tabi tutar. İşte romanı kurgulama işi, bu süreçten sonra başlar. Yazarın kişisel görüşlerine, ideolojik tercihlerine ve inşa yeteneğine göre eser vücut bulur ve tarihî romana ulaşılır.⁶

Tarihî romanlığın ilk örneklerine IV. yüzyıl Doğu edebiyatında rastlamak mümkün olsa da⁷ buraya kadar çizdiğimiz çerçeveye uygun romanların ortaya çıkması XIX. yüzyıl başlarında Avrupa’da gerçekleşmiştir. 1814’te kaleme aldığı *Waverley* adlı eseriyle Walter Scott (1771-1832), bu türün öncüsü kabul edilmiştir.⁸ Modern Arap Edebiyatı’nda ise tarihî romanın öncüleri Mısır’da, Lübnan ve Suriye asıllı Hristiyanlar arasından çıkmıştır.⁹ Lübnan asıllı tarihçi ve edebiyatçı Corcî Zeydân (1861-1914) ile Suriye asıllı Farah Antûn (1874-1922) bu isimler arasındadır.¹⁰

4 Argunşah, *Tarih ve Roman*, 22. Esasında tarihî roman kavramı, edebiyatçıların ve yazarların yoğun tartışmalarına konu olan ve üzerinde henüz bir uzlaşmanın olmadığı bir kavramdır. Bk. Turgut Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 13-14.

5 Argunşah, *Tarih ve Roman*, 148.

6 Argunşah, *Tarih ve Roman*, 24-25.

7 İbrahim Yılmaz, “Amin Maalouf’un Tarihi Romanları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/34 (2007), 80. Tarihi roman alanında öncü çalışma olarak Ebû Alî et-Tenûhî’nin *el-Ferec ba’de’s-şiddet* adlı eserini örnek verebiliriz. Tenûhî, bu eserinde kendi başından geçenleri hikayeleştirmekle kalmamış, babasının ve hocalarının başından geçenleri de aktarmıştır. Farklı konularda hikayeler ve rivayetlerden oluşan bu eser; atasözleri, fıkralar ve şarkılarla zenginleştirilmiştir. Bk. Soner Gündüzöz, “Tenûhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/470-471.

8 Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, 16.

9 Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı – I* (Ankara: Hece Yayınları, 2015), 70.

10 Corcî Zeydân ile Farah Antûn, tarihi roman alanında öncü olarak kabul edilseler de ilk tarihi roman örneklerini onlar vermemiştir. Lübnan’da Selîm el-Bustânî, bu alanda Corcî Zeydân’dan daha önce ürün vermiştir. Bk. Rahmi Er, “Modern Lübnan Romanına Genel Bir

Binsâlim Himmîş,¹¹ Modern Arap edebiyatında tarihî roman alanında öne çıkan ve bu alanda güzel örnekler veren son dönem Faslı yazarlardan biridir. 1948 yılında Fas'ın Meknes şehrinde dünyaya gelen yazar, felsefe alanındaki çalışmalarının yanı sıra şairliğiyle de dikkat çeken bir şahsiyettir.¹² Çalışmalarına Arapça ve Fransızca olmak üzere iki dilde devam etmekte olan Himmîş, sadece Araplar arasında değil, dünya çapında da oldukça tanınmış bir isimdir.¹³ Fas'ın başkenti Rabat'ta Mohammed V Üniversitesi¹⁴ Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi Felsefe Bölümü'nde görev yapmış, ayrıca 2009 yılında Kral VI. Muhammed tarafından 'Abbâs el-Fâsî hükümeti zamanında Fas Krallığı Kültür Bakanı olarak tayin edilmiş ve bu görevi 2012 yılına kadar yürütmüştür.¹⁵

Binsâlim'in ortaya koyduğu edebî eserler çeşitli ödüllere layık görülmüştür. Almış olduğu ödüllerin en önemlileri şunlardır: *en-Nâkıd Dergisi Roman Ödülü* (1990), *el-Atlasü'l-Kebîr Ödülü* (2000), Kahire'de Amerikan Üniversitesi tarafından verilen *Necîp Maḥfûz Ödülü* (2002), Mısır Yazarlar Birliği tarafından verilen *Necîp Maḥfûz Ödülü* (2009), *Uluslararası Arap Roman Ödülü (The International Prize for Arabic Fiction - IPAF)* (2009), *UNESCO Sharjah Ödülü* (2003), Edebiyat Kategorisinde *Şeyḥ Zâyid Ödülü* (2019). Bunların yanı sıra Binsâlim Himmîş, çeşitli mansiyon ödülleri de almıştır.¹⁶

Çok sayıda eser ve bir "tarihî roman üçlemesi" sahibi olan yazarın eserleri birçok dile çevrilmiştir.¹⁷ Bu çalışmada, söz konusu üçlemede ön plana çıkan *el-'Allâme* romanı üzerinde durulacaktır.¹⁸ Bu eser ile ilgili hazırlanan bir ça-

---

Bakış", *Doğu Dilleri Dergisi* 5/1 (1992), 127-134. Modern Arap Edebiyatı'nda tarihî roman hakkında daha fazla bilgi için bk. Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı*, 67-72.

- 11 Hasan el-Vezzânî, *el-Edebü'l-Mağribiyyü'l-ḥadîş 1929-1999* (Kazablanka: Dâru's-Şekâfe, 2002), 275. Binsâlim'in 2019'da kendi otobiyografisini kaleme aldığı yeni bir çalışması yayımlanmıştır. Aynı yıl bu eseriyle, çalışmamızda da bahsi geçen Şeyḥ Zâyid ödülünü almaya hak kazanmıştır. Bk. Binsâlim Himmîş, *ez-Zât beyne'l-vücûdi ve'l-icâd* (Kazablanka: el-Merkezü's-Şekâfiyyü li'l-Küttâb, 2019).
- 12 Maḥmûd Kâsım, *el-Muğteribûn: el-Edebü'l-'Arabiyyü'l-mektûb bi'l-lügati'l-Fransiyye* (Gize: Vekâletü's-Şahâfeti'l-'Arabiyye, 2018), 243.
- 13 Eyyâm, "Binsâlim Himmîş fi rivâyeti'l-'Allâme: İbn Ḥaldûn ve't-ta'bîr 'an każâyâ 'aşrinâ" (Erişim 9 Temmuz 2019).
- 14 Moḥammed V Üniversitesi, Fez şehrindeki el-Ḳaraviyyîn Üniversitesi'nden sonra Fas'ta bulunan ilk modern üniversitedir. Üniversite, 1961 yılında vefat eden eski Fas Kralı 5. Muhammed anısına bu şekilde adlandırılmıştır. Bk. Ahmet Kavas, "Muhammed V", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/482.
- 15 Kâsım, *el-Muğteribûn*, 245.
- 16 Binsâlim Himmîş, *el-'Allâme* (Rabat: Maṭba'atü'l-Me'ârifü'l-Cedîde, 2016); Sheikh Zâyed Book Award, "Dr. Binsâlim Himmîş" (Erişim 1 Ağustos 2019).
- 17 Kâsım, *el-Muğteribûn*, 244.
- 18 Çalışmamızda romanın esas alınan nüshası şudur: Binsâlim Himmîş, *el-'Allâme* (Rabat: Maṭba'atü'l-Me'ârifü'l-Cedîde, 2016).

lişma, Selîme 'Azâvurî'ye ait "*er-Rivâye ve't-Târîh*" adlı yüksek lisans tezidir.¹⁹ Bu çalışmasında 'Azâvurî, tarih ile romanın ilişkisini ele almaktadır. Roman ile tarih arasındaki ilişkinin neden ve nasıl inşa edildiği konusunda ise edebiyat kuramcıları Mikhaïl Bakhtin (1895-1975) ve Gerard Genette'in (1930-2018) diyalojizm (dialogisme), çok seslilik (polyphonie), metinselaşkınlık (trans-textualite), ilerimetinsellik (hypertextualite) gibi kuramlarına başvurmuştur. Daha çok metin içi ile ilgili olan bu kuramları ayrıntılı olarak incelemekte ve bazılarını el-'Allâme romanı ile İbn Haldûn'un eserleri arasındaki ilişki üzerinde tatbik etmektedir. Romandaki ilk başlıktan itibaren değerlendirmeye başlayarak söz konusu metinler arası ilişkiyi daha çok tablolar halinde istatistikî olarak ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada ise tarihî roman hakkında bilgi vererek romanın baş karakteri olan XIV. yüzyılın öne çıkan şahsiyetlerinden İbn Haldûn profili kişilik özelliklerinin, aile yaşantısının, bazı sosyal meselelere yaklaşımının, Memlûk Sultanları ile olan ilişkisinin, Timurlenk ile görüşmesinin; bir edebiyatçının kaleminde tarihsel gerçeklik ile kurgu arasında nasıl yoğrulduğuna ve yorumlandığına yer verilecektir. Ayrıca bahsi geçen konuların tarihî veriler ile uygunluğu mukayese edilerek hangi noktalarda kurguya başvurulduğuna işaret edilecektir.

el-'Allâme, Modern Arap Edebiyatı'nda oldukça ilgi gören ve edebiyat alanında önemli ödüllere layık görülen bir tarihî romandır.²⁰ Bu eser üzerine Türkiye'de şu ana kadar yapılmış hiçbir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Bu çalışmada, son dönemde revaç bulan tarihî roman alanında örnek çalışmalardan biri olan el-'Allâme adlı eserin ve yazarı Binsâlim Himmîş'in tanıtılması ve özellikle Türkiye'deki Arap Edebiyatı literatürüne katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

1. el-'Allâme Adlı Romanın Genel Tanıtımı

Binsâlim Himmîş'in el-'Allâme adlı romanı, Fas Edebiyatı'nda tarihî romanlar arasında önemli bir yere sahiptir. Bir yazar, şair ve düşünür olan Himmîş bu eserini, tarihî üçlemesinin ikinci eseri olarak 1997'de kaleme almıştır.²¹ Üçle-

19 Selîme 'Azâvurî, *er-Rivâye ve't-târîh dirâsetün fi 'alâkâti'n-naşşiyye rivâyetü'l-'Allâme li Binsâlim Himmîş nemûzecen* (Cezayir: Bin Yûsuf Bin Hâdde Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

20 Bu eserin aldığı ödüller şunlardır: Necîp Maḥfûz Ödülü (2002), el-Aṭlasü'l-Kebîr Ödülü (2000).

21 el-Cezâira, "el-'Allâme" (Erişim 14 Aralık 2019); el-Vezzânî, *el-Edebü'l-Mağribiyyü'l-ḥadîs*, 225.

mesi sırasıyla *Mecnûnü'l-Hukm*²², *el-'Allâme*²³ ve *Hâze'l-Endelüsî*²⁴ eserlerinden oluşmaktadır.

Bu çalışmanın konusu olan *el-'Allâme* adlı roman, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Yazar bunlara bir de Arapça eserlerde “zeyl/tezyîl” adı altında kullanılan nispeten kısa ilave bir bölüm eklemiştir.

Romanda yer alan başlıca karakterler; İbn Haldûn, uşağı Şaban²⁵, kâtibi Hammû el- Hayhî²⁶, kâtibinin eşi Ümmü'l-Benîn²⁷, Ümmü'l-Benîn'in hünsâ kardeşi Sa'd²⁸, Memlük Sultanı ez-Zâhir Seyfüddîn Berkûk²⁹, Sultan Berkûk'un vefatından sonra yerine geçen oğlu Sultan Ferec³⁰ ve Emir Timur-lenk'tir.³¹

el-'Allâme adlı romanın olay örgüsü şöyledir: Roman, İbn Haldûn'un 786/1384 yılında Kahire'de Mâlikî mezhebi başkadhı³² makamına tayini ile başlar. İbn Haldûn, Mısır'a geldikten sonra bir gemi kazasında ailesini kaybeder. Bir yandan el- Kamhiyye Medresesi'nde³³ müderrislik, diğer yandan

22 Eserin ilk baskısı için bk. Binsâlim Hımmîş, *Mecnûnü'l-Hukm* (Beyrût: Dâru Riyâd er-Rayyis li'l-Kütübi ve'n-Neşr, 1990). İngilizce çevirisi için bk. Bensâlem Hımmich, *The Theocrat*, çev. Roger Allen (Mısır: The American University in Cairo Press, 2004).

23 Eserin ilk baskısı için bk. Binsâlim Hımmîş, *el-'Allâme* (Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 1997). İngilizce çevirisi için bk. Bensâlem Hımmich, *The Polymath*, çev. Roger Allen (Mısır: The American University in Cairo Press, 2005).

24 Eserin ilk baskısı için bk. Binsâlim Hımmîş, *Hâze'l-Endelüsî* (Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 2007). İngilizce çevirisi için bk. Bensâlem Hımmich, *A Muslim Suicide*, çev. Roger Allen (Amerika: Syracuse University Press, 2011).

25 Şaban, romandaki kurgusal karakterlerdendir.

26 Kâtip Hammû, kurgusal bir karakterdir.

27 Ümmü'l-Benîn kurgusal bir karakterdir. Romanın ikinci bölümünde eşi Hammû vefat eder ve İbn Haldûn ile evlenir.

28 Sa'd, romandaki kurgusal karakterlerden biridir. Romanda onun hünsâ olması ile beraber ortaya çıkan sorunlar işlenmiştir. Hünsâ, “kadınsı davranışlar gösteren erkek” anlamında bir sıfat olup İslâm hukukunda, doğuştan hem erkeklik hem de dişilik organına sahip bulunan veya erkek mi kadın mı olduğu tespit edilemeyen kişiyi ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Çeker, “Hünsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/491-492.

29 Sultan Berkûk, İbn Haldûn Kahire'ye geldiğinde tahtta oturan Memlük sultanıdır.

30 Sultan Ferec, babası Berkûk vefat edince onun yerine geçen küçük yaştaki oğludur.

31 Timur, Türk-Moğol kökenli bir komutan ve hükümdardır. Sağ ayağı topal olduğu için Farsça'da “topal, aksak” anlamına gelen *lenk* lakabını almıştır. Topal kalmasının sebebiyle ilgili Arapça tarih kitaplarında çeşitli rivayetler mevcuttur. Bk. Musa Şamil Yüksel, “Arap Kaynaklarında Timur”, *Biliş* 31 (Aralık 2004), 87.

32 O dönemde Memlüklerde her mezhebin bir başkadhı vardı. Daha fazla takipçisi olduğu için Kahire'de Şâfiî mezhebi diğer mezheplere göre ön plandaydı. Bk. Allen James Fromherz, *İbn Haldûn Hayatı ve Dönemi*, çev. Yusuf Selman İnanç (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 161.

33 Bu medrese, Şalâhaddîn-i Eyyübî tarafından Mısır'da inşa edilmiş ve fıkıh öğretimini sürdürmek için onun tarafından Mâlikîlere vakfedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *Mu-kaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 176.

Mâlikî başkadılığını yürüten İbn Haldûn, sultandan kendisini görevden almasını talep eder. Sultan da isteği üzerine onu görevden alır. Yaşadıkları kendisine ağır gelmeye başlayan İbn Haldûn, inzivaya çekilerek siyasetten uzaklaşmak ve yalnızca ilimle meşgul olmak ister. Bir gün evine iki ziyaretçi gelir. Gelenler Hammû el-Hayhî ile eşi Ümmü'l-Benîn'dir. Ümmü'l-Benîn, oldukça uzun boylu ve gösterişli Faslı bir kadındır. Hammû el-Hayhî ise eşine nispeten çok kısa sayılabilecek bir boya sahiptir. Aralarındaki boy farkı sebebiyle toplum içine çıktıklarında bazı problemlerle karşılaşır ve bu konuda bir çözüm arayışına girerler. Birçok kadıya danışan bu karı koca, sorunlarıyla ilgili makul bir cevap alamaz ve sonunda fetva almak amacıyla İbn Haldûn ile görüşmeye gelirler. Ona olanları anlatırlar. İbn Haldûn, konuyla ilgili fikhî bir hüküm veremez ancak onlara bir çözüm önerisinde bulunur. Bunun karşılığında ise hattat ve nâsih olan el-Hayhî'nin cüz'î bir ücret karşılığında kendisine kâtiplik yapmasını ister. Her ayın son gecesi, genelde yatsı namazından bir saat sonra buluşup gece yarısına kadar çalışırlar. İbn Haldûn, kâtibine Kahire'ye gelmeden önce yaşadığı olayları; siyaset, toplum, adalet gibi konulardaki görüşlerini imlâ ettirir ve bunun için toplamda yedi gece bir araya gelirler. Bu yedi gecenin sonunda İbn Haldûn imla kağıtlarını ona emanet ederek hacca gitmek üzere yola çıkar. Hacdan döndüğünde, kâtibinin vefat haberini alır. Bir süre sonra onun dul kalan eşi Ümmü'l-Benîn ile evlenir. O dönemde Memlûk Devleti, yaklaşan Timurlenk tehlikesinden dolayı korku içindedir. Timur'un Dımaşk'a doğru ilerlemesi, Memlûkleri oradaki sınırlarını korumaya iter. Sultan Berkûk'un vefatından sonra yerine geçen küçük yaştaki oğlu Sultan Ferec, ordusu ve İbn Haldûn ile Dımaşk'a doğru yola çıkar. Bütün çabalara rağmen Timur'u engelleyemezler ve Dımaşk, Timur'un ordusu tarafından yakılıp yıkılır. Timur'la görüşüp Kahire'ye dönmek için izin almayı başaran İbn Haldûn, ömrünün son yıllarını ailesinden uzakta Ferec tarafından haksızlığa uğradığı Kahire'de geçirir ve 808/1406 yılında orada vefat eder.

el-'Allâme anlatıma dayalı sanatlar açısından incelendiğinde³⁴ olayların genel anlamda İbn Haldûn perspektifinden anlatıldığı görülmektedir. Ancak bölümler arasında anlatıcı bakımından farklılık bulunmaktadır. Söz gelimi, birinci bölümde hikâyeye, itibârî bir üçüncü şahsın ağzından anlatılırken; İbn Haldûn'un daha çok duygusal dünyasının tasvir edildiği ikinci bölümde, anlatıcı değişmekte ve olaylar kahramanın kendi ağzından anlatılmaktadır. Üçüncü bölüme gelindiğinde ise, olaylar tekrar üçüncü şahıs bir anlatıcı tarafından aktarılmaktadır. İbn Haldûn'un son yıllarının ve vefatının anlatıldığı

34 Anlatıma dayalı sanatlar kapsamında öne çıkan kavramlar, "anlatıcı" ve "bakış açısı"dır. "Anlatıcı", bir hikâyeye veya romanda hikâyeyi anlatan veya anlattığı varsayılan kişidir. Bk. Ömer Faruk Huyugüzel, "Anlatıcı", *Eleştiri Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 47. "Bakış açısı" ise, anlatılan hikâyenin kimin gözünden ve ağzından okura ulaştığına dair bir terimdir. Bk. Huyugüzel, "Bakış Açısı", 70.

“tezyîl” adlı bölümde de anlatıcının yine kahramanın kendisi olduğu görülmektedir.

Binsâlim, eserde tarih ile aşkı iç içe işlemektedir. Bu durum özellikle, İbn Haldûn’un Ümmü’l-Benîn’e duyduğu aşkı aktardığı ikinci bölümde görülmektedir. Yazar, bu üslubuyla tarihî şahsiyete ait olan bir biyografiye yeni bir soluk kazandırmaktadır. Tarihî romanlarda kullanılan bu yaklaşım tarzını Emîn Ma’lûf’un tarihî romanlarını ele alan İbrahim Yılmaz şöyle izah etmektedir: “*Tarih ve aşkın birbiriyle bu kadar iç içe olması da insanda devamlı bir okuma isteği doğurmaktadır. Onlar, aşk romanları okuyanlara tarihi sevdirmekte, tarih okuyanları da aşk ile birleştirmektedir.*”³⁵

Kanaatimize göre tarih ile aşkın birleştirilmesi, eserin daha büyük bir okuyucu kitlesine ulaşmasını sağlamaktadır. Söz konusu bölümü, baş karakter İbn Haldûn’un bizzat kendi ağzından aktarması ise, anlatıma canlılık kazandırmakta ve okuyucuyu adeta onun sohbet meclisine, yaşadığı tarihî atmosfere götürmektedir. Yıllarını İbn Haldûn’u tanımaya ve anlamaya adanmış bir yazar olan Himmîş’in³⁶ etkili üslubu ve tasvir yeteneği ile anlatımdaki bu başarısının takdire şayan olduğu görüşündeyiz.

Himmîş’in, eserini kaleme alırken hem dinî metinlerden hem de edebî ve tarihî kaynaklardan iktibaslar yaptığı ve bu iktibasları, roman metninin içine ustalıkla yerleştirdiği görülmektedir.³⁷ Dikkat çeken bir başka husus da

35 Yılmaz, “Amin Maalouf’un Tarihî Romanları”, 83.

36 Binsâlim Himmîş’in İbn Haldûn ile ilgili birçok çalışması mevcuttur. Bu çalışmalarından bazıları şunlardır: Binsâlim Himmîş, *Felsefetü’l-târîh’inde İbn Haldûn* (Paris: Sorbonne Üniversitesi, Doktora Tezi, 1983); Binsâlim Himmîş, *el-Haldûniyye fi dav’i felsefetü’l-târîh* (Kahire: el-Meclisü’l-A’lâ li’ş-Şekâfe, 2006); Sâlim Himmîş, *et-Terâkümü’l-s-selbi ve’l-ilmü’n-nâfi: ‘an Kırâ’ati İbn Haldûn* (Kazablanka: Dâru İfrîkaye eş-Şark, 2001); Binsâlim Himmîş, *‘an Sîratey: İbn Battûta ve İbn Haldûn* (Doğa: Vizâratü’ş-Şekâfeti ve’l-Fünûn ve’l-Türâs, 2014). Binsâlim Himmîş’in İbn Haldûn’un hayatını konu edinen “*el-‘Allâme*” ismini verdiği bir dizi film senaryosu da mevcuttur. Bk. el-Mısrıyyü’l-Yevm, “*er-Rivâ’ıyyü Binsâlim Himmîş vezîru’ş-şekâfeti’l-Mağribıyyü’l-esbak*” (Erişim 12 Aralık 2019); Câizetü Katârâ li’r-rivâyeti’l-‘Arabiyye (Katara), “*Binsâlim Himmîş*” (Erişim 12 Aralık 2019). Ayrıca Fas’ın başkenti Rabat’ta Mohammed V Üniversitesi’nde uzun yıllar Felsefe alanında profesör kadrosunda görev yapan Himmîş; İbn Haldûn’un felsefe anlayışı, beşerî umran hakkındaki nazariyeleri, onun hicri VIII. yüzyılda Merînî ve Memlük sultanları ile yaşadığı tecrübeler ile ilgili dersler vermiştir. Bk. el-Cezîra, “*el-‘Allâme*”.

37 *el-‘Allâme*’de İbn Haldûn’un kendi eserlerinin yanı sıra ayet ve hadislerden, şiirlerden, atasözlerinden birçok iktibas yapıldığı görülmektedir.

Hımmîş'in *el-'Allâme*'yi kaleme alırken ekseriyetle İbn Haldûn'un *Muqaddime*³⁸, *el-İber*³⁹ ve otobiyografisi olan *et-Ta'rîf*⁴⁰ adlı eserlerini referans almış olmasıdır. Yazar, söz konusu eserlerden almış olduğu bölümleri kimi zaman olduğu gibi metnin içine yerleştirmiş, kimi zaman da alıntılacağı cümleleri kendi ibareleri ile tamamlayıp bir bütünlük oluşturmuştur.⁴¹

el-'Allâme'deki tarih ve kurgu dengesine bakıldığında, tarihsel gerçekliğe büyük oranda sadık kalındığı görülmektedir.⁴² Ancak yazar, İbn Haldûn'un hayatı ile ilgili tarihî belgelerde ve kaynaklarda kesin bilgilere rastlayamamış ve elzem gördüğü konularda kurgu yoluna başvurmuştur. Söz gelimi, İbn Haldûn'un bir uşağı ve kâtabi olduğu bilgisine kaynaklarda rastlanamamaktadır. Ancak yazar; döneminin gözde âlim ve siyasetçilerinden olan İbn Haldûn gibi bir şahsiyetin, bir uşağı ve kâtabinin bulunması gerektiğini düşünerek bu iki karakteri kurgulamıştır. Kendisi bu durumu bir televizyon röportajında şu şekilde izah etmektedir:

"Uşağı ben kurguladım, ona bir isim verdim ve olay örgüsü içerisinde onu yer yer ön plana çıkardım. Aynı işlemi İbn Haldûn'un imla ettireceklerini yazması için kâtip olarak görevlendirdiğim Hammû el- Hayhî için de yaptım. Onu tamamen kendim kurguladım. Çünkü gerçekte böyle birisi yok. Ancak şöyle düşündüm: Ailesini kaybetmiş ve bundan dolayı ruhsal bir çöküntü halinde olan İbn Haldûn'un yazı yazmaya bile mecali yoktur. Dolayısıyla, tıpkı İbn Battuta'nın, kâtabi İbn Cüzey'den yardım aldığı gibi o da bir kâtipten yardım almıştır. Daha sonra romanda bu kâtip vefat eder. Onun dul kalan eşi de

38 İbn Haldûn *Muqaddime* adlı eserini esasen *Kitâbü'l-İber*'in giriş bölümü olarak yazmış. Ancak zamanla bu bölüm şöhret bulmuş ve müstakil bir kitap olarak değerlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed 'Âbid el-Câbirî, *İbn Haldûn'un Düşüncesi Asabiyyet ve Devlet*, çev. Muhammet Çelik (İstanbul: Mana Yayınları, 2018), 71-77. *Muqaddime*'nin Türkçe çevirisi için bk. İbn Haldûn, *Muqaddime*, çev. Süleyman Uludağ.

39 *Kitâbü'l-İber*, İbn Haldûn'un dünya tarihi niteliğinde yazdığı hacimli bir eserdir. Bk. İbn Haldûn, *Muqaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 40.

40 Kitabın tam adı: *Kitâbü't-ta'rîf bi'bni Haldûn mü'ellifi'l-kitâb ve rişletühû garben ve şarkan*. İbn Haldûn bu kitabı başlangıçta *el-İber*'in bir zeyli olarak yazmıştır. Daha sonra hayatının son bölümünü de kitaba ekleyip genişletmiştir. Eserin bu geniş şekli Muhammed b. Tâvî et-Çancî tarafından yayımlanmıştır. Bk. Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/538-543; İbn Haldûn, *Kitâbü't-ta'rîf*, thk. Muhammed b. Tâvî et-Çancî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004). *et-Ta'rîf*'in Türkçe çevirisi için bk. İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017).

41 Binsâlim Hımmîş, bu bölümleri bazen orijinal ifadeleriyle aynen roman metninin içine almış ve köşeli parantez içinde kalın yazı stili ile yazmıştır. Örnek için bk. Hımmîş, *el-'Allâme*, 270. Hımmîş, bazen de alıntı yaptığı metni ya da cümleyi, kendi cümleleriyle tamamlamıştır. Örnek için bk. Hımmîş, *el-'Allâme*, 9.

42 'Azâvurî, *er-Rivâye ve't-târîh*, 108-111.

yine benim kurgulayıp isimlendirdiğim ve romanda esas karakterlerden biri olan Ümmü'l-Benîn'dir ve İbn Haldûn ile evlenecektir."⁴³

Himmîş, *el-'Allâme'* de kurgu faaliyetini gelişigüzel yapmamış, İbn Haldûn hakkındaki az sayıda kaynakta zikri geçen veya ön plana çıkmamış rivayetlerden ve söylemlerden istifade etmeyi tercih etmiştir. Söz gelimi, *el-'Allâme'* nin ikinci bölümünün girişinde İbn Haldûn ile ilgili, ona şiddetli tenkitleri yöneltenlerden biri olan öğrencisi İbn Hacer el-'Askalânî'nin⁴⁴ (ö. 852/1449) *Raf'u'l-'ısr'an kudâti-Mısr* adlı eserinden bir alıntı yapmıştır. Bu alıntıda İbn Haldûn'un, çokça müzik dinlediği, bir kadınla evlendiği ve evlendiği kadının çeşitli taşkınlıklar yapan bir erkek kardeşi olduğu zikredilmektedir. Himmîş, ikinci bölümü büyük ölçüde bu sözlerden yola çıkarak kurgulamıştır denebilir. Çünkü bu bölümde vefat eden kâtibinin eşi ile bir gönül ilişkisi kurduğunu ve evlendiğini görülmektedir. Ayrıca evlendiği kadının, Sa'd adında hüsnâ bir erkek kardeşi vardır.

Kurgulanan karakterlerin ve olayların geneline bakıldığında, Himmîş'in İbn Haldûn'u salt bir savunma ve yüceltme gayesi gütmeyeceği söylenebilir. Yazarın yaptığı daha çok, tarihî kaynakların ve bilgilerin yetersiz kaldığı noktaları, kendi zihnindeki İbn Haldûn algısına uygun şekilde tamamlamaktır.

2. *el-'Allâme'* de İbn Haldûn

İbn Haldûn, orta çağda yaşamış Müslüman bir filozof, fakih, sosyolog, tarihçi ve devlet adamıdır. Hayatı ve görüşleri üzerine pek çok makale ve kitap yazılmıştır. *el-'Allâme* adlı eser de İbn Haldûn'un hayatını ele alan tarihî bir romandır. Faslı yazar Binsâlim Himmîş, bu eserinde İbn Haldûn'u tarihî bilgiler ve belgeler ışığında ele almış ve yorumlamıştır. Bu çalışmada İbn Haldûn'un hayatını, *el-'Allâme* romanında yazarın nasıl ele aldığını; tarihsel gerçeklik ile romandaki kurgu arasında nasıl bir ilişki olduğu incelenecektir. Ayrıca, romanda geçen olayların hangilerinin kurgu hangilerinin tarihî gerçeklerle örtüştüğünü izah edilmeye çalışılacaktır.

43 Kemâl er-Reyyâhî, "et-Taḥyîlî ve'l-mercî'î fî rivâyeti'l-'Allâme li Sâlim Himmîş", *el-Mecelletü's-Sekâfiyye el-Cezâ'iriyye* (6 Eylül 2013).

44 İbn Hacer, İbn Haldûn'un öğrencilerindedir. Ona göre İbn Haldûn, iyi bir tarihçi olsa da sadece Meşriq'in tarihinden haberdardır. Câhız tarzında kelime oyunu oynamaktan başka bir özelliği de yoktur. Ayrıca kadılıktan ilk defa azledilme sebebinin sahte evrak düzenlemek olduğunu iddia etmekte ve onu ahlaksızlıkla suçlamaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Tomar, "Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldûn Yaklaşımları", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 16 (Temmuz 2006), 1-26. İbn Hacer dışında İbn Haldûn aleyhine konuşan ve onu tenkit edenler de vardır. Cemâl Abdullah Beşîşî, İbn 'Arafe, Bedreddin 'Aynî, Şemseddin Seḥavî bu isimler arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 50-52.

2.1. Aile Hayatı

el-'Allâme' de İbn Haldûn'un, Hz. Peygamber'in hayır duasını almış olan sahâbî Vâil b. Hıcr'un soyundan geldiği aktarılmaktadır.⁴⁵ Bu sahâbî, Yemen'in Hıdramût bölgesindedir.⁴⁶ Bu sebeple ona doğuda Hadramû denilmektedir. Batıda ise Mağribli bir alim olması sebebiyle kendisine Magribî denmesinden hoşlanmaktadır.⁴⁷ Hatta Mağribli kimliğini göstermek için yerleşip görev yaptığı Kahire'de Kuzey Afrika kadı cübbesini giydiği bilinmektedir.⁴⁸

el-'Allâme' de İbn Haldûn'un annesi ve babasından ayrıntılı söz edilmemektedir. Yalnızca Kuzey Afrika'yı kasıp kavuran ve binlerce kişinin ölümü ile sonuçlanan veba salgınında⁴⁹, anne-babası ile bazı hocalarını kaybettiğinden bahsedilmektedir.⁵⁰

el-'Allâme' de İbn Haldûn'un soyu ve anne-babası ile ilgili verilen bilgiler, tarihî kaynaklardaki bilgiler ile örtüşmektedir. Yazar bu bilgilere ek olarak, romanda İbn Haldûn'un ağzından bu konudaki duygularını şu şekilde kurgulayıp aktarmaktadır:

"Henüz 16 yaşındaydım. Delikanlı çağında, akli başında bir gençtim. Bu veba salgını yüzünden ne korkunç acılar çektim! Başıma öyle bir felaket geldi ki; daha ağırı ve daha şiddetlisi yoktur. Anne babamı kaybettim. Pek çok hocam da onlarla birlikte vefat etti. Allah hepsine rahmet eylesin! Nesep ve ilimden yana olan bu yetimliğim, uykularımı kaçırıyordu. Ben, gençliğimin baharında olmama rağmen, bütün azalarımın ihtiyaçlığın yayıldığını, gözlerimde ve ruhumda yaralar oluştuğunu hissediyordum."⁵¹

45 Vâil b. Hıcr, önceleri puta tapan Hıdramût'ta bir hükümdarın oğludur. Bir rivayete göre, bir gün bütün mal varlığını bırakıp Hz. Muhammed (s.a.s.)'e gelir ve ona biat eder. Hz. Muhammed de onu mescitte toplanan Müslümanlarla tanıştırdı soyuna bereket vermesi için Allah'a dua eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Halit Özkan, "Vâil b. Hıcr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/452.

46 Hımmîş, *el-'Allâme*, 49.

47 Hımmîş, *el-'Allâme*, 50.

48 Hımmîş, *el-'Allâme*, 7; Hımmîş, *el-'Allâme*, 252. İbn Haldûn'un Mısır'da kadılık yaptığı dönemde ısrarla Mağrib kıyafetlerini tercih ettiği ve her hususta muhalefet etmeyi sevdiği bilinmektedir. Bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 50.

49 Veba salgını 1348'de başta Avrupa olmak üzere dünyanın pek çok yerinde milyonlarca kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Sebeplerini doktorların da bilmediği bu hastalık, kara ölüm olarak da isimlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Özlem Genç, "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Orta Çağ Avrupa'sına Etkileri", *Tarih Okulu* 10 (Mayıs-Ağustos 2011), 123-150.

50 *et-Ta'rif* te İbn Haldûn'un anne ve babasıyla ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Vefatlarıyla ilgili ise, veba (tâûn) salgının sebep olduğunu söyleyip rahmet dilemekle yetinir. Bk. İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, thk. Muhammed b. Tâvîr et-Şancî, 65; İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, çev. Vecdi Ak-yüz, 53.

51 Hımmîş, *el-'Allâme*, 94.

Romanda İbn Haldûn'un bir diğer dramatik kaybı ise hayatının ilerleyen yıllarında eşini ve çocuklarını kaybetmiş olmasıdır. Bu bölümdeki olaylar, tarihî bilgiler ile mukayese edildiğinde birebir uyuşmaktadır: İbn Haldûn, Tunus'tan Kahire'ye geldikten sonra Sultan Berkûk ile iyi bir ilişki kurmayı başarır. Tunus'ta kalan eşi ve çocuklarını yanına alabilmek için sultandan yardım ister. Sultan da bunun için aracı olur ve onu ailesine kavuşturmak için Tunus Sultanı'na bir mektup gönderir. Bu mektup olumlu sonuç verir ve ailesi İbn Haldûn'a kavuşmak üzere yola çıkar. Ancak bindikleri gemi fırtınaya yakalanır ve batar. Bunun sonucunda da İbn Haldûn'un eşi ve çocukları boğularak hayatını kaybeder.⁵²

İbn Haldûn, ailesinin vefat haberini aldığı anda, Sultan Berkûk tarafından 786/1384 yılında tayin edildiği Mâlikî başkadılığı görevini sürdürmektedir. Hayallerinin ötesindeki şehir olan Kahire'de aradığını bulamayan ve büyük hayal kırıklığı yaşayan İbn Haldûn, ailesinin de kaybıyla adeta yıkılır ve çareyi, görevden azlını istemekte bulur. Dünya işlerinden biraz uzaklaşıp nefes almak ve acı kaybının üzüntüsünü yaşamak ister. Talebi kabul edilince de bir süre inzivaya çekilip evinde ilim ve ibadetle meşgul olur.⁵³

el-'Allâme' de İbn Haldûn'un birkaç yıl süren inzivasından sonra, ikinci kez evlenmiş olduğu görülmektedir.⁵⁴ İbn Haldûn'un bu evliliği ile ilgili anlatımların neredeyse tamamı kurgu ürünüdür. Bu bölümde vefat eden kâtip Hammû el-Hayhî, onun dul kalan eşi Ümmü'l-Benîn ve hüsnâ kardeşi Sa'd kurgusal karakterlerdir. Himmîş, yukarıda da bahsi geçtiği üzere; bu bölümü İbn Hacer'in Rafu'l-ısr adlı eserinde İbn Haldûn aleyhinde söylediklerinden yola çıkarak kurgulamıştır. *et-Ta'rif* ve diğer tarihî kaynaklar incelendiğinde, İbn Haldûn'un aşk hayatı ve duygu dünyası ile ilgili bir veriye rastlanılmamaktadır. Ancak Himmîş, İbn Haldûn gibi tarihî bir şahsiyetin insanî yönünü daha çok ön plana çıkarmak için onu bu şekilde tasvir etmeyi tercih etmiştir. Ona göre, İbn Haldûn gibi kadılık makamında görev yapan ve Mısır'a tamamen yerleşmiş olan birinin o dönemde yeniden evlenmesi gayet tabii bir durumdur.⁵⁵

52 Himmîş, *el-'Allâme*, 9. Ailesi ve çocukları ile ilgili kaybı konusunda bk. İbn Haldûn, *Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 161; İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, thk. Muhammed b. Tâvîl et-Şancî, 208. Doğruluğu bilinmemekle beraber İbn Haldûn'un iki oğlunun kurtuluş Kahire'ye geldiğine dair İbn Kâdî Şühbe'nin *Târîh*'inde bir rivayet vardır.

53 Himmîş, *el-'Allâme*, 7-10. İbn Haldûn'un ailesinin vefat haberini alması, devlet erkanı ile arasının açılması, muhaliflerinin artması ve sonrasında inzivaya çekilmek istemesi konusunda romanda verilen bilgiler tarihî veriler ile uygunluk göstermektedir. Bk. İbn Haldûn, *Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 161; İbn Haldûn, *Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 180; İbn Haldûn, *Muqaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 44.

54 Himmîş, *el-'Allâme*, 137.

55 el-'Arabî TV, "Füşatü'l Fikr: er-Rivâ'iyü'l-Magribiyyü Binsâlim Himmîş", YouTube (2 Ağustos 2016), 00:16:20-00:17:45.

Romanda İbn Haldûn'un evliliği ile ilgili kurgulanan olaylar şu şekilde ce-reyan eder: İbn Haldûn'un hacca gidip dönmesi yaklaşık altı ayı bulur. Hac vazifesini ifa edip döndüğünde kâtibi Hımmîş'in vefat haberini alır ve merhumun eşi Ümmü'l-Benîn'e taziyeye gider. Sonrasında taziye ile başlayan ziyaretlerini devam ettirir. Bu ziyaretler, kısa zamanda komşuların çirkin dedikodularına sebebiyet verir. Hatta İbn Haldûn'un evine ağır sözler içeren zarflar gönderirler. Uşağı Şaban, dedikodulara son vermek amacıyla İbn Haldûn'a Ümmü'l-Benîn ile evlenmesini tavsiye eder. Ancak İbn Haldûn, henüz genç yaşta olan Ümmü'l-Benîn ile aralarındaki yaş farkının sorun olacağını düşünür. Çünkü kendisi altmışına yaklaşmakta iken Ümmü'l-Benîn henüz otuz yaşında bile değildir. Şaban yine de onu bu evlilik için teşvik eder. İbn Haldûn da hem dul bir kadını yalnız ve başkalarına muhtaç durumda bırakmak istemediği, hem de onun da evliliğe sıcak bakacağına inandığı için Ümmü'l-Benîn'e evlilik teklifinde bulunmaya karar verir. Kısa bir süre sonra da sade bir kutlama ile evlenirler.

el-'Allâme' nin büyük oranda kurguya ve hayale dayanan ikinci bölümünde Hımmîş, İbn Haldûn'un eşine duyduğu aşkı pek çok kez onun ağzından aktarmaktadır:

"Yaşadığım hâlet-i rûhiyeye gelirse, başıma gelen bu şey tam olarak 'aşk sarhoşluğu'. Meftûnum, zevceme ve onun çevresindeki her şeye. Meftûnum, damarlarımda akan kanın coşmasına ve her zerremi yeniden canlanmasına. Meftûnum, her nerede ortaya çıkarsa çıksın bütün güzellik emarelerine; çocukların gülümsemesinde, kuşların cıvıltısında, susamış ruha ve her zerreye esen meltemde..."⁵⁶

"Altmışa merdiven dayamışken şunu söylüyorum: Aşk ve hayat, bir madalyonun iki yüzü gibidir. Aşkı tatmayan kişi yaşamış sayılmaz. Yine söylüyorum: Aşk ve mihrap, ayrılmaz ikiz gibidir. Her kim bunlardan birinden elini eteğini çekip kaçınırsa, diğerini kaybeder ve Allah'ın rızasından emin olamaz."⁵⁷

Romanda İbn Haldûn ile eşinin arasındaki yaş farkının zaman zaman bazı sorunlara yol açtığı görülmektedir. Beraber çıktıkları gezintiler esnasında İbn Haldûn, genç eşine göre hem daha çabuk yorulmakta hem de insanların yanlış anlamalarına maruz kalmaktadır. Söz gelimi, çarşıda oldukları bir gün, bir gencin Ümmü'l-Benîn ile ilgilendiğini fark eder ve öfkelenir. Genç adam utanıp sıkılmadan: "Siz bu hanımın babası mısınız? Herkesin önünde onu sizden istiyorum." der.⁵⁸

56 Hımmîş, *el-'Allâme*, 137.

57 Hımmîş, *el-'Allâme*, 140.

58 Hımmîş, *el-'Allâme*, 144.

İbn Haldûn'un Ümmü'l-Benîn ile evliliklerinden yaklaşık bir yıl sonra Betül ismini verdikleri bir kız çocukları dünyaya gelir.⁵⁹ O, kendi deyimiyle, kız çocuklarına ve kadına karşı kötü bir tavır içinde olan Cahiliye dönemi insanları gibi değildir. Bu konuyla ilgili Efendimizin şu hadis-i şerifini zikreder: "Kız çocuklarını hor görmeyin. Çünkü onlar sevecen ve kıymetlidirler."⁶⁰

Himmîş, eserinde her ne kadar İbn Haldûn'un aile hayatı ile ilgili tarihsel gerçekliği olmayan detaylar verse de onun tasavvur ettiği İbn Haldûn; ailesine karşı sevgi dolu ve merhametli bir aile reisidir diyebiliriz. O, okuyucuya kendi zihin dünyasındaki İbn Haldûn'u anlatırken belki de amacı, İbn Haldûn karakteri üzerinden kadına, aşka ve aileye karşı kendi bakış açısını yansıtmaktır.

2.2. Kişilik Özellikleri

el-'Allâme' de Himmîş; başına gelen felakete, yaşadığı zorluklara karşı metanetini korumaya çalışan, mücadeleden vazgeçmeyen bir İbn Haldûn profili çizmektedir.

Himmîş'e göre İbn Haldûn, siyaset sahnesinde aktif rol alan bir âlim olmuş; ancak hiçbir zaman döneminin siyasetinde kendini kaybetmemiştir. Devlet birimlerinde var olabilmek için entrikaya, yalana ve iftiraya başvuran bazı kadıların ve fakihlerin yolundan da gitmemiştir. Devlet erkanıyla, yöneticilerle arasına kara bulutlar girdiğinde, metanetle durup dehasıyla şartları kendi lehine çevirmiştir. Ancak uzlaşma konusunda başarılı olamadığı durumlar da vardır. Sultan Ebû'l-Abbâs ile arası iyiyken, bazı âlimlerin bu durumu kıskanmaları sebebiyle olaylar tehlikeli bir hal alınca, Tunus'u terk etmek zorunda kalması buna örnek verilebilir.⁶¹

Himmîş'e göre İbn Haldûn, tabiatı gereği hakkı yerine getirme ve adaletli davranma konusunda sabırlı ve kararlı bir yapıya sahiptir.⁶² Kahire'de başkadılık ve müderrislik yaparak geçirdiği iki yılın sonunda, bu kutlu şehrin farklı bir yüzüne şahit olmuştur. Yolsuzluk, rüşvet, adam kayırma ve daha nice gayri meşru faaliyet adeta her yeri istila etmiştir. Hakimiyetin esası olan adalet ve yargı, ne yazık ki, dünyevî pazarlıklara ve entrikalara alet edilmiş; İslam, özellikle devlet erkanı arasında gurbeti yaşar hale gelmiştir.⁶³ Ancak İbn

59 *el-'Allâme'* de İbn Haldûn'la evlendikten sonra bir kız çocuğu olan Ümmü'l-Benîn'den artık Ümmü Betül künyesiyle bahsedilir. Bk. Himmîş, *el-'Allâme*, 167.

60 Himmîş, *el-'Allâme*, 155. Hadisin kaynağı hakkında bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Adil Mürsid (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1999), 28/601 (No. 17672).

61 Himmîş, *el-'Allâme*, 7-9.

62 Himmîş, *el-'Allâme*, 7-9.

63 Romanda İbn Haldûn'un yaşadığı dönemde Mısır'daki ahlakî bozulma ile ilgili tasvirler tarihî gerçeklere dayanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz,

Haldûn, şahit olduğu kirli oyunlara rağmen, daima adaletle hükmetmek için gayret sarf etmiş, kimseden rüşvet almamış, gayri meşru yollara başvuran şahısları şiddetli bir şekilde cezalandırmaktan da geri durmamıştır.⁶⁴

el-'Allâme' de İbn Haldûn'la ilgili verilen bu bilgilerin tarihî verilerle uygunluğu tartışmalıdır. Zira İbn Haldûn hem siyasetteki duruşuyla hem de göreve getirildiği zamanlarda sergilediği tutum ve davranışlarıyla çok fazla eleştiriye maruz kalmış; çok sayıda düşmanı ve muhalifi olmuştur. Devrin âlimleri ve onları takip edenler, genelde İbn Haldûn'un aleyhinde iddialarda bulunmuş; onu kötüleyen, şahsiyetini karalayan yazılar yazmışlardır. Öte yandan birçoğunun hemfikir olduğu konulardan biri; İbn Haldûn'un hak ve hukuku koruma taraftarı olmasıdır.⁶⁵ Hatta bazıları bu konuda abartılı davranışını da düşünmüştür.⁶⁶

Eserde İbn Haldûn; çalışkan, mütevazı ve okumaya aşık bir ilim adamıdır. Geçmişte yaptığı hataları kabul eden açık yürekli bir insandır. Bir gece kâtibi ile bir araya geldiğinde yapmış olduğu hataları itiraf eder ve bunları kayıt altına almasını ister.⁶⁷ İbn Haldûn'a göre yaptığı en büyük hata; kendisinin de zayıf bir çalışma olarak gördüğü *Şifâü's-sâil*⁶⁸ adlı risâlesinde; *Fuşûşü'l-hikem*, *el-Fütûhâtü'l-mekkiyye*, *Büddü'l-ârif*, *Hal'ü'n-na'leyn* gibi tasavvuf kaynakları hakkında kendisine yakıştırmadığı bir fetva vermiş olmasıdır. Söz konusu fetva; dinin maslahatı gereği, ilgili eserlerin bulunduğu ilk anda yok edilmesine ilişkindir.⁶⁹

158-162; İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, thk. Muhammed b. Tâvîr et-Şancî, 205-209; Fromherz, *İbn Haldûn*, çev. Yusuf Selman İnanç, 161-163.

64 Hımmîş, *el-'Allâme*, 7-9.

65 Ünlü Memlük tarihçisi İbn Tağriberdî, onun kadılığında bahsederken, "Kadılık görevini büyük bir ciddiyet ve tam bir ehliyetle yürüttü." demiştir. Her fırsatta İbn Haldûn'a kusur bulan Şehavî bile bu konuda, "İbn Haldûn kadılık vazifesini ifa ederken, hak ve hukuku korumaktan başka bir şeyle meşhur olmamıştır." demiştir. Bk. İbn Haldûn, *Muqaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 44.

66 İbn Haldûn aleyhinde söylenenler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *Muqaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 50-52. İbn Haldûn'a göre, kendisi diğer kadılarından farklı olduğu için ondan hoşlanmamışlardır. Onun amacı, Allah'ın hükümlerini uygulayıp onu göreve getiren Berkûk'a karşı vefalı davranmaktır. Bu nedenle insanlar ona karşı birleşmiş, eleştirilerde söz birliği etmişlerdir. Bk. İbn Haldûn, *Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 158-161; İbn Haldûn, *et-Ta'rif*, thk. Muhammed b. Tâvîr et-Şancî, 205-209; Seyfi Say, *İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı* (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2011), 90-101.

67 Hımmîş, *el-'Allâme*, 43-49.

68 *Şifâü's-sâil li tehzîbi'l-mesâil*, İbn Haldûn'un tasavvuf alanında yazdığı bir eserdir ancak ona aidiyeti konusunda bazı tartışmalar vardır. Bu eserin İbn Haldûn'a ait olduğunu savunan araştırmacılar Muhammed b. Tâvîr et-Şancî tarafından 1958'de neşredilmiştir. Bk. İbn Haldûn, *Muqaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 62-65. *Şifâü's-sâil* adlı eser, 1977'de tercüme edilerek Türkçeye kazandırılmıştır. Bk. İbn Haldûn, *Tasavvufun Mahiyeti*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977).

69 İbn Haldûn, müridin bir şeyhe ihtiyacı olup olmadığı konusunda kendisinden fetva istenmesine rağmen bunu, müstakil bir eserine mevzu yapmış ve *Şifâü's-sâil* adlı risâlesini telif

2.3. Sosyal Hayattaki Bazı Meselelere Yaklaşımı

*el-'Allâme'*de İbn Haldûn'un yaşadığı dönemdeki ahlakî ve sosyal meselelere yaklaşımı, bireysel ve toplumsal hayatı derinden etkileyen veba salgınına çözüm arayışı ele alınmaktadır. Romanda daha çok Mısır'da geçirdiği hayatının son yirmi beş yılı anlatılmaktadır. O dönemde Endülüs ve Kuzey Afrika'da gerek ilim ve fikir hayatı gerekse siyasî ve medenî hayat gerilemeye ve çökmeye başlamıştır. Mısır'da da durum pek iç açıcı değildir. Özellikle son dönemde devletin adalet ve yargı düzeni bozulmuştur. Rüşvet, yolsuzluk, yetkileri kötüye kullanma gibi ahlaki bozulmalar alabildiğince yaygınlaşmıştır.⁷⁰ Halk yoksulluktan kırılırken, Sultan Berkûk ve çevresi, lüks ve şaşaa içinde hayatlarını sürdürmektedir.⁷¹

Eserde İbn Haldûn, gıda maddelerine ulaşma konusundaki bolluk ve kıtlık durumunun insanlar üzerindeki etkisinden söz etmiştir. Ona göre bolluk ve kıtlık; insan tabiatına, ahlakına ve dinî yaşantısına etki eder. Buradan hareketle, hadarîler⁷² ve bedevîler⁷³ din ve ahlak anlayışı bakımından birbirinden farklıdır. Ona göre hadarîler, bolluğun verdiği refahla dinî hayattan uzaklaşırken bedevîler, kıtlık ve geçim zorluğu sebebiyle dine daha çok yaklaşırlar.⁷⁴

Romanda, hünsâlık meselesi ve İbn Haldûn'un bu husustaki tutumu yer almaktadır. İbn Haldûn, kadınsı davranışlar sergileyen ve geceleri evden çıkarak meyhanelerde sarhoş olup dans eden Sa'd'ın, çok mutsuz ve karamsar olduğunu fark eder. Onun yardımı ihtiyacı olduğunu düşünür⁷⁵ Başlangıçta

---

etmiştir. Risâlesinde, tasavvuf kaynakları arasından özellikle velâyet teorisini içeren kitapların (İbnü'l-'Arabî ve İbn Seb'în'in kitapları) yakılması konusunda fetva vermiştir. Bk. Semih Ceyhan, "İbn Haldûn'un Sûfilere ve Tasavvufa Bakışı: Umrande Tasavvuf İlmi", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 15 (Ocak 2006), 51-82. *el-'Allâme'*de İbn Haldûn, bu fetvasından dolayı büyük pişmanlık duyar. Kendisine ait söz konusu fetvanın bulunduğu ilk anda yakılmasını ister. Fetva metninin ilgili kısmı için bk. Hımmîş, *el-'Allâme*, 45. Bu konuda tarihî veriler tarafımızca incelenmiş olup fetva metnine ulaşılmış ancak İbn Haldûn'un bu konuda duyduğu pişmanlık ile ilgili bir veriye rastlanamamıştır.

70 Süleyman Uludağ, *İbn Haldûn Hayatı, Eserleri, Fikirleri* (Ankara: Harf Yayınları, 2015), 21.

71 Hımmîş, *el-'Allâme*, 29.

72 Hadâret; şehir, kasaba ve beldede yerleşmiş olma, yerleşik hayat anlamına gelir. Hadarî ise yerleşik insan demektir. Bk. Uludağ, *İbn Haldûn*, 67.

73 Bedâvet; ortaya çıkma ve ilk olma anlamlarına gelse de genelde göçebelik manasında kullanılır. Bedevî ise göçebe, konargöçer demektir. Bk. Uludağ, *İbn Haldûn*, 67; Hamza Ermiş, "Bedevî", *Arapça'dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 57.

74 *el-'Allâme'*de yer alan bu görüşler, İbn Haldûn'un *Muḳaddime*'deki görüşleri ile birebir örtüşmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *Muḳaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 267-275; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 326-334.

75 Hımmîş, *el-'Allâme*, 130; Hımmîş, *el-'Allâme*, 136-137.

nasihatler verip maddi destekte bulunmayı dener. Ancak kısa bir süre sonra kalıcı bir çözüm arayışı ile Mâristân'daki⁷⁶ doktorlardan yardım ister.⁷⁷ Bu konuda yaşadığı çaresizliği İbn Haldûn şöyle dile getirir:

"Eğer hayatımın başlarında olsaydım, insanın iç dünyasını derinlemesine öğrenmek isterdim. Nefsin yoldan çıkmasının ve bozulmasının arkasındaki gizli sebepleri araştırırdım. İşte o zaman, onun şifa bulup huzura ermesi konusunda üzerime düşeni yapardım. Ancak bu konuda bilgim de yok, elimden gelen bir şey de..."⁷⁸

İbn Haldûn, bir süre sonra hastaneye Sa'd'ı ziyarete gider. Hapishane koğuşuna benzeyen odasına girdiğinde onun yatağa bağlı halde hareketsizce rutubetli tavana baktığına tanık olur. Orada bulunmasının Sa'd'a daha çok zarar verdiğini düşünerek onu hastaneden çıkarmak ister. Ancak çıkış işlemleri sırasında veznedar, girişte yaptığı ödemelere ek olarak ondan yüksek meblağda ücret ve bahşiş talep eder. Bunun üzerine İbn Haldûn içinden şu cümleleri söyler: "Girişte ve çıkışta, yüzünü nereye çevirsen rüşvet ve soygun var! Rüşvetle beslenen ve ilerleyen her türlü sistem kahrolsun!"⁷⁹

el-'Allâme'de insanlık tarihi için son derece önemli olan veba salgınından da bahsedilmektedir. Daha önce zikredildiği üzere, İbn Haldûn genç yaşında bu salgın sebebiyle anne ve babası ile bazı hocalarını kaybetmiştir. Dolayısıyla onda derin yaralar bırakan bu salgın üzerine çok fazla düşünmüştür.⁸⁰

İbn Haldûn'a göre veba, Timurlenk ve Moğol kabilelerinin yurdundan dünyanın pek çok yerine yayılmıştır. O dönemlerde çok fazla savaşa sahne olan o bölgede zamanla çok sayıda ceset yığını oluşmuştur. Bu ceset yığınlarından kaynaklanan mikroplar da veba hastalığına dönüşerek rüzgâr aracılığıyla önce Avrupa ülkelerine, oradan da Meşriğ ve Magrib'e⁸¹ taşınmıştır. Deniz ve kara yoluyla ticaret yapan kabileler aracılığıyla ulaştığı ülkeler de olmuştur.⁸²

76 *Bimâristan* veya bu ifadenin halk arasında bozulmuş hali *mâristân*; *bimâr* (hasta) kelimesinden yer adı yapmakta kullanılan -istân ekiyle türetilmiş Farsça bir isimdir. Bu ifadeler, İslam tarihinde zamanla gelişerek tam teşekküllü hale gelen hastaneler için kullanılmıştır. Bk. Arslan Terzioğlu, "Bimâristân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/163-178.

77 Hımmîş, *el-'Allâme*, 139.

78 Hımmîş, *el-'Allâme*, 139.

79 Hımmîş, *el-'Allâme*, 147-150.

80 Hımmîş, *el-'Allâme*, 95.

81 O dönemde Magrib denen coğrafyada günümüzde şu ülkeler yer almaktadır: Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya. Libya'nın doğusunda kalan ülkelere ise Meşriğ denmektedir. Bk. Say, *İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi*, 108.

82 Romanda İbn Haldûn'un veba ile ilgili düşünceleri büyük oranda *Muqaddime*'de geçtiği şekildedir. Ona göre, kargaşa ve katli hadiseleri sebebiyle hava bozulur ve ciğerlerde bu hastalık ortaya çıkar. Ancak Timurlenk ve Moğol kabilelerinden dünyaya yayılması, Hımmîş tarafından kurgulanmıştır. Bk. İbn Haldûn, *Muqaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 570-571. Ayrıca

İbn Haldûn, büyük felaketler karşısında hiçbir şey yapmadan şartlara teslim olmayı doğru bulmadığını şu sözleriyle ifade eder: “Gerçekten ‘Dua, mü’minin silahıdır.’⁸³ Ancak Allah şöyle buyurmuştur: ‘De ki: Ey kavmim! Gücünüzün yettiğini sonuna kadar yapın; muhakkak ki ben (vazifemi) yapmaktayım.’⁸⁴” İbn Haldûn, bu ayet-i kerimeden hareketle, akıllı bir Müslümanın öncelikle bu hastalığa yakalanmamak ve hakkında bilgi sahibi olmak için ciddi bir şekilde çalışması, ayrıca gücü ölçüsünde tıbbî önlemler alması gerektiği görüşündedir.

İbn Haldûn’un yaşadığı dönemde nüfusu büyük oranda kıran veba salgını, ona göre en çok fakir insanların yaşadığı bölgeleri etkilemiş ve en büyük zararı *umrana*⁸⁵ vermiştir. VIII. yüzyılın ortasında Doğuda ve Batıda umranın başına gelen bir bela olan veba, umranın pek çok güzelliğini yok etmiş; şehirlerin, yolların, büyük yapıların yok olmasına sebep olmuştur.⁸⁶

Burada anlatılanlar dışında daha pek çok meseleyi ele alan *el-‘Allâme* adlı roman hem tarihî olaylara tanıklık eden hem de güncel sorunların çözümüne rehber olabilecek bir çalışma şeklinde değerlendirilebilir. Mısırlı edebiyat eleştirmeni Racâ en-Nakkâş da “*el-‘Allâme* romanı, iki bestesi olan bir şarkı gibidir: Tarihi beste ve modern beste. Bu roman, iktidar ile aydın arasındaki mücadeleyi ele alarak, tarihin şeffaf perdesi arkasından bizim dönemimize hitap eder”⁸⁷ diyerek bu hususa değinmektedir.

2.4. Siyasî Hayatı

İbn Haldûn’un yaşamı Endülüs’ten Suriye’ye uzanan bir coğrafyada geçmiş bulunmakla birlikte, ömrünün büyük bölümü Magrib⁸⁸ ve Mısır’daki yılların-

Ğimmîş’e göre vebanın bir sebebi de devletin zayıflaması sonucu vergilerin artırılmasıdır. Halk arasında kıtlık ve açlık yayılınca veba baş gösterir. Bk. Ğimmîş, *el-‘Allâme*, 98-99.

83 Ebû Ya’lâ Aĥmed b. Ali el-Müġennâ et-Temîmî el-Mevşlî, *Müsnedü Ebî Ya’lâ el-Mevşlî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımaşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâġ, 1989), 1/ 344.

84 *Feyzû’l-Furkan Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meali*, çev. Hasan Tahsin Feyizli (İstanbul: Server İletişim, 2008), el-En’âm Sûresi 6/135.

85 İlk defa İbn Ĥaldûn tarafından kurulan umran ilmi; mamurluk, imar etme, gelişme gibi anlamlara gelir. Ona göre umran, insanların bir yere yerleşip orayı şenlendirmeleri, birbirleriyle yardımlaşarak yerleştikleri yeri imar edip mamur hale getirmeleridir. Bk. Uludağ, *İbn Ĥaldûn*, 56-57. *Arapça’dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü*’nde ise bu kelimenin karşılığı “bayındırlık” olarak verilmiştir. Bk. Ermiş, “Ümran”, 547.

86 Ğimmîş, *el-‘Allâme*, 93-94.

87 Middle East Online (MEO), “Menĥu câzeti Necîb Maĥfûz li’l-Maġribiyyi Binsâlim Ğimmîş” (Erişim 5 Ocak 2020).

88 İbn Ĥaldûn’un yaşadığı XIV. yüzyıl Kuzey Afrika’sı, siyasi açıdan oldukça karmaşık ve bölünmüş bir haldeydi. Rakip hanedanlar ve idareciler arasındaki baş döndürücü hızla ilerleyen iş birlikleri, darbeler, sahte sadakatler, hileler, ailevî çekişmeler, isyanlar vb. unsurlar o bölgedeki siyaseti daha da karmaşık hale getiriyordu. Bk. Fromherz, *İbn Ĥaldûn*, çev. Yusuf Selman İnanç, 34.

dan oluşmaktadır.⁸⁹

el-'Allâme adlı romanda, İbn Haldûn'un siyasî hayatına yönelik; dönemin yöneticileri ile ilişkisine yer verilmekte, Memlûk sultanlarıyla ilişkisi hakkında önemli açıklamalar yapılmaktadır. Ayrıca Timur'la görüşmesi ve aralarında geçen olaylar ayrıntılı olarak anlatılmakta; kitabın üçüncü bölümü bu konuya hasredilmektedir.

2.4.1. Memlûk Sultanları ile İlişkisi

Romanda ifade edildiği üzere, İbn Haldûn 784/1383 yılında Tunus'tan Kahire'ye geldiği sırada Mısır'da Memlûkler hâkimdir. Tahtta ise, İbn Haldûn Mısır'a varmadan kısa bir süre önce iktidar koltuğuna oturan Sultan ez-Zâhir el-Berkûk vardır. Sultan Berkûk'un vefatından sonra da yerine genç yaştaki oğlu Sultan Ferec geçer.⁹⁰

el-'Allâme'de Berkûk'un bazı konularda İbn Haldûn'un fetvasına başvurduğu görülmektedir. Söz gelimi, bir gün Berkûk, Osmanlı Sultanı Bayezid'in, kendi topraklarındaki Hristiyanlara ve zorba Timur'a karşı daha güçlü durabilmek için, Mısır'daki Abbasi halifesinden "Sultân-ı İklîm-i Rûm" unvanını talep ettiğini söyler. İbn Haldûn, düşmanlara ve zorbalara karşı Müslümanların omuz omuza durması gerektiğini hatırlatarak Bayezid'in bu talebinin, dinen uygun olduğunu söyler.⁹¹

el-'Allâme'de İbn Haldûn'un Berkûk ile arasının bozulduğu bir dönemden de bahsedilmektedir.⁹² Dönemin Halep valisi Yelboğa en-Nâsirî⁹³ ile Malatya

89 Say, *İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi*, 108. İbn Haldûn; bu bölgelerde alamet kâtipliği, hâciplik, sır kâtipliği, mezalim dairesi başkanlığı, arabuluculuk, elçilik, hankah başkanlığı, başkadılık ve müderrislik gibi çeşitli görevler yapmıştır. Bk. Uludağ, *İbn Haldûn*, 13-22.

90 Hımmîş, *el-'Allâme*, 210.

91 Hımmîş, *el-'Allâme*, 193. Bu unvana, Anadolu Sultanı unvanı da denmektedir. 1396 yılındaki Niğbolu zaferinden sonra Yıldırım Bayezid, Memlûk Sultanı Berkûk'un izniyle Abbâsî halifesi I. Mütevekkil'den bu unvanı resmen istemiş ve böylece Anadolu'da Selçuklu sultanlarının tek meşru varisi olmuştur. Konuyla ilgili romanda verilen bilgiler, tarih kaynaklarındaki bilgiler ile uyusmaktadır. Bk. Tarkan Suçukar, *XV.-XVII. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Yıldırım Bayezid ve Timur Algısı* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 17-18.

92 Burada anlatılanlar büyük oranda tarihî veriler ile örtüşmektedir. Bk. İbn Haldûn, *Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 204-208.

93 Yelboğa en-Nâsirî, Berkûk döneminde Halep'te Memlûk Sultanlığı adına görevlendirilmiş bir validir. Kendisiyle yakın dönemde yaşamış olan Yelboğa el-Ömerî (768/1366) ile karıştırılmamalıdır. Yelboğa el-Ömerî, Türk Memlûkler döneminde göreve getirilmiş olan nüfuz sahibi bir emirdir. Onun öldürülmesi ile Memlûkler Devleti'nde Türk Memlûkler'in hâkim olduğu devir sona ermiş, Berkûk'un tahta geçmesiyle Çerkez Memlûklerin devri başlamıştır. Bk. Fatih Yahya Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminin Büyük Emirlerinden Yelboğa el-Ömerî (ö.768/1366) ve İdaredeki Nüfuzu", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/1 (Haziran 2007), 81-100.

valisi Mintâş⁹⁴ birleşerek Berkûk'u tahttan indirirler ve tutsak olarak Suriye'ye gönderirler. Daha sonra Mintâş hakimiyeti ele geçirir. O dönemde İbn Haldûn hem Şargatmuşîyye Medresesi'nde⁹⁵ müderrislik yapmakta hem de Baybars Hankahı⁹⁶ başkanlığını yürütmektedir. Mintâş, dönemin kadılarından ve müftülerinden Berkûk aleyhine olan bir fetva için imza ister. Fetva, Hristiyanlardan destek alarak Müslümanlara savaş açtığı iddia edilen Berkûk'un azli ile ilgilidir.⁹⁷ İbn Haldûn ve diğerleri imza atmaya mecbur bırakılırlar. Bir süre sonra Berkûk, iktidarı tekrar ele geçirir. Fetvaya imza attığı için özür dileyen İbn Haldûn'un özürlerini kabul etmez ve onu hankahtaki görevinden azleder. Akabinde İbn Haldûn, yeniden af dilemek için yazdığı kasideyi⁹⁸ Berkûk'a gönderir ve nihayet gönlünü almayı başarır.⁹⁹

İbn Haldûn, Ferec döneminde pek çok sıkıntı yaşamıştır. İbn Haldûn'a göre, yapı itibarıyla istişareyi sevmeyen ve kibirli bir sultan olan Ferec, babası Berkûk gibi onu desteklememektedir.¹⁰⁰ Söz gelimi, Berkûk, vefat etmeden bir süre önce İbn Haldûn'u ikinci kez Mâlikî başkadılığı makamına tayin eder. Ancak Ferec başa geçince; Ferec yanlıları tarafından İbn Haldûn, karalama kampanyalarına ve çeşitli iftiralara maruz kalır. Bütün bunlara şahit olan Ferec, olanları görmezden gelir. Mâlikî başkadılığı görevi, bir kadıya yüklü bir meblağ karşılığı satınca İbn Haldûn görevden azledilir; hatta sözlerinde ileri gittiği gerekçesiyle bir hafta zindana atılır. İkinci kez hüküm ve cezalarında aşırı olmakla suçlanan ve görevden alınan İbn Haldûn, bu hadiseden sonra Mısır'dan ayrılıp Fas'a gitmeye karar verir.¹⁰¹ Ancak kendisine verilen yeni

94 Mintâş, Berkûk döneminde Malatya'da Memlûk Sultanlığı adına görevlendirilmiş bir validir. Bk. Murat Zengin, "Kadı Burhaneddin Ahmed'in Malatya Politikası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 450-456.

95 Mısır'da bulunan bu medrese, Ahmed b. Tolun Camii'nin yakınlarındadır. Bk. İbn Haldûn, *Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 185.

96 İbn Haldûn'a bir dönem Baybars Hankahı idaresi görevi verilmiştir. Bu hankah, Sultan Baybars tarafından 707/1307-1308 yılında Kahire'de tekke, mescit ve türbeden meydana gelen bir külliye şeklinde inşa edilmiştir. Bk. Doris Behrens-Abouseif, "Baybars II Hankahı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/224.

97 İbn Haldûn, *el-'Allâme*'de de geçtiği üzere, Berkûk'un aleyhine yazılan fetvanın altına zorla imza attırıldığını söylemiştir. Bk. İbn Haldûn, *Muqaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 45; İbn Haldûn, *Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 208. Ancak bazıları, onun bu konuda yalan söylediğini ileri sürmektedir. Bk. Fromherz, *İbn Haldûn*, çev. Yusuf Selman İnanc, 166.

98 İbn Haldûn, söz konusu fetvaya imza atması konusundaki mazeretini açıklayan bir kaside yazar. Romanda da olduğu gibi, bu kasideyi Altunboğa el-Cevbânî aracılığıyla Berkûk'a gönderir ve affına mazhar olur. Kaside metninin tercümesi için bk. İbn Haldûn, *Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 209-213.

99 Himmîş, *el-'Allâme*, 168-178.

100 Himmîş, *el-'Allâme*, 210.

101 İbn Haldûn'un Ferec döneminde görevden azli konusu tarihî verilerle uyuşmaktadır. Bk. İbn Haldûn, *Muqaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 46. Ancak azledilme sebepleri, zindana atılması ve memleketi Fas'a dönmeye karar vermesi Himmîş tarafından kurgulanmış olaylardır.

bir görev sebebiyle bu mümkün olmaz.¹⁰²

O dönemde Ferec, Timur'a karşı Dımaşk'ı savunmak için ordusu ve içlerinde İbn Haldûn'un da bulunduğu kalabalık bir âlim heyetiyle beraber yola çıkar ve Dımaşk'a varır. Ancak bir süre sonra Mısır'da çıkan karışıklık sebebiyle Ferec ve emirleri geri dönse de İbn Haldûn bir süre daha orada kalır. Bu süreçte savunmasız kalan sivil halk, Timur'a şehri teslim eder. Ailesinden haber alamayan ve Dımaşk'tan ayrılmak isteyen İbn Haldûn, Timur'dan izin almaya gider. Görüşmenin sonunda Timur, Dımaşk seferi öncesi Mısır'daki *Iştâbl-ı Sulţânî'* den¹⁰³ İbn Haldûn'a hediye edilen değerli taşlarla süslenmiş Mağribli dişi katırı ondan satın almak ister. İbn Haldûn da katırı ona hediye eder. Ancak Mısır'a döndüğünde Timur ona bir elçi ile katırın ücretini gönderir ve bu hadise Mısır'da duyulur. Ferec ve çevresindekiler bu durumu şüpheli bulur. Bunun üzerine Ferec; eşi ve çocuğunun yanına Fas'a gitmek isteyen İbn Haldûn'a defalarca engel olur. Yaşı ve hastalığı iyice ilerleyen İbn Haldûn, bu sebeple ailesine kavuşmadan Mısır'da vefat eder.¹⁰⁴

Romanda İbn Haldûn'un Berkûk ile olan ilişkisine bakıldığında genel itibariyle tarihsel gerçekliğe bağlı kalındığı söylenebilir. Berkûk, İbn Haldûn Kahire'ye ilk geldiği andan itibaren ona iltifat etmiş, bol ihşanda bulunmuştur. İbn Haldûn da ona karşı vefalı davranmak için çabalamış ancak söz konusu fetva sebebiyle bir süre araları açılmıştır. Ne var ki, bu durum kısa sürmüş ve Berkûk, İbn Haldûn'u affetmiştir.¹⁰⁵ Lakin azlettiği kadınlık makamına onu ikinci kez tayin edişi tam on dört yıl sonra olmuştur.¹⁰⁶

İbn Haldûn'un Ferec ile ilişkisine gelince; kaynaklarda bu konuyla ilgili bilgiye rastlanmamıştır. *el-'Allâme'* de de olduğu gibi Ferec, tarihçiler tarafından zalim, sefih ve ayyaş olarak tanımlanmıştır. Nitekim yaşının küçük olması, tahta geçtiği dönemin siyasî çalkantılar ve rekabetlerle dolu olması gibi sebeplerle devlet idaresinde başarısız olmuştur. Mısır ve Suriye'deki yıkımlardan da o sorumlu tutulmuştur.¹⁰⁷

2.4.2. Timurlenk ile Görüşmesi

Romanda Timurlenk, İbn Haldûn'un yaşamış olduğu yüzyılda cihan hâkimi olma iddiası güden ve insanlara, devletlere korku salan bir devlet adamıdır.

102 Hımmîş, *el-'Allâme*, 216-218. İbn Haldûn'a verilen yeni görev, Ferec'in kervanına katılıp Dımaşk'a gitmektir. Bk. İbn Haldûn, *Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 243.

103 Hımmîş, *el-'Allâme*, 219. Iştâbl-ı Sulţânî, Memlûklerde sultan ile yakınlarına ait olan ve onların ikamet ettikleri al'atü'l-Cebel'de bulunan saray ahırıdır. Bk. Abdülkadir Özcan, "Iştâbl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/203.

104 Hımmîş, *el-'Allâme*, 273-287.

105 İbn Haldûn, *Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 208-209.

106 İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 46.

107 Bk. Asri Çubukcu, "Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/370-371.

Cengiz Han soyundan geldiğini iddia eden bu hükümdar,¹⁰⁸ sadece yenilmez bir fatih olmasıyla değil; ürkütücü görünüşü ile de insanlara korku vermektedir.¹⁰⁹ Romanın son bölümü İbn Haldûn'un Timur ile görüşmesini konu edinmektedir. Bu tarihî buluşma, Timur'un Dımaşk'ı kuşatmasından sonra gerçekleşmiştir.

*el-'Allâme'*ye göre, Timur'un tek amacı, cihan hâkimi olup dünyadaki bütün krallıklara hükmetmektir. O dönemde Mısır'a, Maverâünnehir bölgesindeki Türkistan ve Buhara'dan Timur'un korkutucu haberleri gelir. İbn Haldûn, Timur'la ilgili yayılan kötü haberlerin bizzat Timur tarafından çıkarıldığını ve bunun bir çeşit savaş stratejisi olduğunu düşünmektedir.¹¹⁰ Timur, Bağdat'a girdikten sonra Memlük Sultanı Berkûk'a bir heyet gönderip teslim olmalarını ister. Ancak Berkûk, bütün elçileri öldürtür. Timur, Berkûk'a ağır bir dille yazdığı mektupta teslim olmazlarsa; ülkesini ve soyunu yok edeceğini bildirir.¹¹¹

Timur hakkında araştırma yapan İbn Haldûn, Timur'un gücü ve galibiyetleri ile ilgili yaptığı çıkarımları Berkûk ile paylaşır ve ona bazı tavsiyelerde bulunur. Tavsiyeleri arasında; ülkede adaletin yayılması, savaş hazırlıkları için gerekli maddi desteğin özellikle varlıklı kimselerden sağlanması, hediyeleşme yoluyla Magrib sultanları ile ilişkilerin geliştirilmesi vb. bulunmaktadır.¹¹² Ayrıca İbn Haldûn, Timur'da örneğini gördüğü şekilde savaşla ilgili konularda uzman ve âlimlere danışılmasını Berkûk'a söylediği tavsiyelerine ekler.¹¹³

Eserde İbn Haldûn ve Timur'un, toplamda dört kez bir araya geldiği anlatılmaktadır. Ferec'in ve emirlerinin Dımaşk'tan ayrılmasının ardından şehir savunmasız kalır. İbn Haldûn ve bölgedeki diğer âlim ve fakihler, halkı korumak için Timur'dan emannâme¹¹⁴ almak şartıyla şehrin anahtarlarını ona teslim etmeye karar verirler. Timur, kendisine Dımaşk'ın anahtarları verilirse,

108 Timur'un soyu ile ilgili kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bk. Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", 86.

109 Yüksel, "Arap Kaynaklarında Timur", 118.

110 Hımmîş, *el-'Allâme*, 195.

111 Hımmîş, *el-'Allâme*, 193. Timur'un Berkûk'a gönderdiği mektubun metni için bk. Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 23/1 (Temmuz 2008), 244-246.

112 *et-Ta'rif*e göre İbn Haldûn, Mağrib sultanları ile hediyeleşmesi ve mektup göndermesi için Berkûk'u teşvik etmiş ve buna aracı olmuştur. Bu hediyeleşme, komşu hükümdarların çoğunlukla ilişki kurmak ve yardım gerektiren bir durum olduğunda birbirlerinden destek istemek için tercih ettikleri bir yoldu. Bk. İbn Haldûn, *Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, 214-223.

113 Hımmîş, *el-'Allâme*, 203.

114 Emannâme, İslâm fütuhâtı sırasında müslümanların bilhassa kuşattıkları şehirlerde bulunan düşmanlara canlarına, mallarına, ibadethânelerine dokunmamak üzere verilen resmî belgedir. Bk. Nebi Bozkurt, "Eman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/76.

şehre ve insanlara zarar vermeyeceğine, onlara emannâme vereceğine dair vaatte bulunur ancak sözünde durmaz. Anahtarları teslim aldıktan kısa bir süre sonra, Moğol askerleri tarafından şehir yağmalanır ve yakılıp yıkılır.¹¹⁵ *el-'Allâme'de* İbn Haldûn ve Timur görüşmesinde dikkat çeken hususlardan biri; Timur'un İbn Haldûn'dan Magrib'i detaylı şekilde tasvir eden yazılı bir çalışma istemesidir. İbn Haldûn, Timur'u bu talebinden vazgeçirmeye çalışsa da o ısrar eder. Dımaşk'a geldiğinden beri ailesinden haber alamadığı için endişeli olan ve bir an önce Mısır'a dönmek isteyen İbn Haldûn, Timur'un elinden kurtulabilmek için onun istediği çalışmayı yazmaktan başka çaresinin olmadığını düşünür. Çalışmayı hazırlayıp onunla görüşmeye gider. Üzerinde Timur'un mührünün bulunduğu izin belgesiyle Mısır'a döner.¹¹⁶

el-'Allâme'de İbn Haldûn; Timur'dan zalim, hilekâr, güvenilmez bir hükümdar olarak bahsetmekte; aynı zamanda onun savaş stratejilerinde dâhi bir komutan olduğunu düşünmektedir. Timur'la görüşmeleri esnasında ona övgü dolu sözler sarf etmesi, hükümdarlığının müneccimler tarafından teyit edildiğini ifade etmesi, Magrib hakkında ona yazılı bir rapor sunması gibi konularda İbn Haldûn çokça eleştirilmiş; vatan hainliği ve ikiyüzlülükle suçlandığı da olmuştur. Ancak İbn Haldûn'un olanları saklamayıp otobiyografisinde bunları açıkça anlatıyor olması dikkat çekicidir. Ayrıca, Tunuslu tarihçi Muhammed et- Tâlibî gibi biz de, bir sebep olmaksızın insanların haince öldürülebildiği bir zamanda yaşayan İbn Haldûn'un, günümüz şartlarına göre değil; kendi zamanının standartlarına göre yargılanması gerektiği kanaatindeyiz.¹¹⁷

Sonuç

Faşlı bir akademisyen, yazar ve şair olan Binsâlim Hımmîş'in tarihî romanlarından biri olan *el-'Allâme*; XIV. yüzyılda yaşamış olan İslam tarihinin önemli simalarından İbn Haldûn'u konu edinmiştir. Genel olarak İbn Haldûn'un Mısır'a yerleşmesinden sonra yaşadıklarını anlatan Hımmîş; bunu yaparken hem tarihî gerçekliğe bağlı kalmaya çalışmış hem de gerekli gördüğü yerlerde kurgu yoluna başvurmuştur. Nitekim çalışmasını edebî bir tür olan roman olarak kaleme alması, gerçekliğin yanı sıra kurgu ve hayali referans almasını tabi kılmıştır.

Hımmîş, büyük oranda İbn Haldûn'un *et-Ta'rîf*, *el-İber ve Muqaddime* eserlerini referans olarak kullanmıştır. Bu eserler, romanın tarihî yönünü oluştur-

115 Hımmîş, *el-'Allâme*, 247-261.

116 Hımmîş, *el-'Allâme*, 272.

117 Say, *İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi*, 99; Hımmîş, *el-'Allâme*, 43-49.

muştur. İbn Haldûn'un özel hayatı ile ilgili çok fazla detaya ulaşamayan yazar, bu bölümlerde daha çok kurgu yoluna gitmiş ve İbn Haldûn'un hayatını tarihsel gerçekliğe ve kurguya yer vererek yeniden kaleme almıştır. Romanın geneline bakıldığında ise Himmîş'in, İbn Haldûn'un hayatı ile ilgili büyük oranda tarihî verilere sadık kaldığı tespit edilmiştir.

*el-'Allâme'*de dikkat çeken bir husus da Himmîş'in üslubu ile İbn Haldûn'un üslubu arasındaki uyum ve benzerliktir. Himmîş, İbn Haldûn'un eserlerinden iktibas yaparken bazı bölümleri olduğu gibi alıntılanmış ve bu bölümleri kendi cümleleri ile tamamlamıştır. Ayrıca Himmîş'in Kur'an-ı Kerim'den, hadislerden, şiirlerden ve atasözlerinden de istifade ettiği görülmüştür.

Tarihî romanlara bakış açısının da son derece önem arz ettiğini belirtmekte fayda vardır. Bu romanlar, tarih kitapları veya ders kitapları ile karıştırılmamalıdır. Ünlü Alman yazar Alfred Döplin'in de dediği gibi; "Tarihî roman her şeyden önce bir romandır, tarih değildir." Dolayısıyla tarihî romanları, tamamen tarihsel gerçekliği yansıtmadığını göz önünde bulundurarak okumak gerekmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Adil Mürsid. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1999.
- 'Arabî TV. "Füşhatü fikr: er-Rivâ'iyü'l-Mağribiyyü Binsâlim Himmîş". *YouTube*. Yayın Tarihi 2 Ağustos 2016. 00:16:20-00:17:45. <https://www.youtube.com/watch?v=VKdRNHMdb60>
- Argunşah, Hülya. *Tarih ve Roman*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Türk Memlûkler Döneminin Büyük Emirlerinden Yelboğa el-Ömerî (ö. 768/1366) ve İdaredeki Nüfuzu". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/1 (Haziran 2007), 81-100.
- 'Azâvurî, Selîme. *er-Rivâye ve't-târîh dirâsetün fi 'alâkâti'n-naşşiyye rivâyetü'l-'Allâme li-Binsâlim Himmîş nemûzecen*. Cezayir: Bin Yûsuf Bin Hâdde Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006. <http://mohamedrabee.net/library/pdf/3ac60b17-9823-4547-94b9-57d1d5085bda.pdf>
- Behrens-Abouseif, Doris. "Baybars II Hankahı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/224. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bozkurt, Nebi. "Eman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/76. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Câbirî, Muhammed 'Âbid. *İbn Haldûn'un Düşüncesi Asabiyet ve Devlet*. çev. Muhammet Çelik. İstanbul: Mana Yayınları, 2018.
- Câizetü Katârâ li'r-rivâyeti'l-'Arabiyye (Katara). "Binsâlim Himmîş". Erişim 12 Aralık 2019. <https://www.kataranovels.com/novelist/%D8%A8%D9%86%D8%B3%D8%A7%D9%84%D9%85-%D8%AD%D9%85%D9%8A%D8%B4/>
- Ceyhan, Semih. "İbn Haldûn'un Sûfilere ve Tasavvufa Bakışı: Umrandâ Tasavvuf İlmi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 15 (Ocak 2006), 51-82.

- Cezîra. "el-'Âllâme". Erişim 14 Aralık 2019. <https://www.aljazeera.net/knowledge/boks/2006/5/11/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%85%D8%A9>
- Çeker, Orhan. "Hüsnâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/491-492. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çubukcu, Asri. "Ferec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/370-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ebû Ya'lâ el-Mevşîlî, Ahmed b. Ali el-Müşennâ et-Temîmî. *Müşnedü Ebî Ya'lâ el-Mevşîlî*. thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1409/1989.
- Er, Rahmi. *Modern Mısır Romanı - I*. Ankara: Hece Yayınları, 2015.
- Er, Rahmi. "Modern Lübnan Romanına Genel Bir Bakış". *Doğu Dilleri Dergisi* 5/1 (1992), 127-134.
- Ermîş, Hamza. *Arapça'dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2014.
- Eyyâm. "Binsâlim Hımmîş fi rivâyeti'l-'Allâme: İbn Haldûn ve't-ta'bîr 'an kazâyâ 'as-rinâ". Erişim 9 Temmuz 2019. http://www.alayyam.ps/ar_page.php?id=14404bfy21234879Y14404bf
- Feyzû'l-Furkan Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*. çev. Hasan Tahsin Feyizli. İstanbul: Ser-ver İletişim, 2008.
- Forster, Edward Morgan. *Roman Sanatı*. çev. Ünal Aytür. İstanbul: Milenyum Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Fromherz, Allen James. *İbn Haldûn Hayatı ve Dönemi*. çev. Yusuf Selman İnanç. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Genç, Özlem. "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Orta Çağ Avrupa'sına Etkileri". *Tarih Okulu* 10 (Mayıs-Ağustos 2011), 123-150.
- Gögebakan, Turgut. *Tarihsel Roman Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Gündüzöz, Soner. "Tenûhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/470-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Hımmîş, Binsâlim. *el-'Allâme*. Beyrût: Dâru'l-Âdâb, 1997.
- Hımmîş, Binsâlim. *el-'Allâme*. Rabat: Maḥba'âtü'l-Me'ârifü'l-Cedîde, 7. Basım, 2016.
- Hımmîş, Binsâlim. *'An Sîrategy: İbn Battûta ve İbn Haldûn*. Doḥa: Vizâratü's-Şekâfeti ve'l-Fünûni ve't-Türâs, 2014.
- Hımmîş, Binsâlim. *Felsefetü't-târîḥ 'inde İbn Haldûn*. Paris: Sorbonne Üniversitesi, Doktora Tezi, 1983.
- Hımmîş, Binsâlim. *el-Haldûniyye fi dâv'i felsefeti't-târîḥ*. Kahire: el-Medîsü'l-A'lâ li's-Şekâfe, 2006.
- Hımmîş, Binsâlim. *Mecnûnü'l-Hukm*. Beyrût: Dâru Riyâd er-Rayyis li'l-Kütübi ve'n-Neşr, 1990.
- Hımmîş, Sâlim. *et-Terâkümü's-selbî ve'l-'ilmü'n-nâfi': 'an Kıra'ati İbn Haldûn*. Kazablanka: Dâru İfrîkiye eş-Şark, 2001.
- Hımmîş, Binsâlim. *ez-Zât beyne'l-vücûdî ve'l-icâd*. Kazablanka: el-Merkezü's-Şekâfiyyü li'l-Küttâb, 2019.
- Hımmich, Bensâlem. *A Muslim Suicide*. çev. Roger Allen. Amerika: Syracuse University Press, 2011.
- Hımmich, Bensâlem. *The Polymath*. çev. Roger Allen. Mısır: The American University in Cairo Press, 2005.

- Himmich, Bensâlem. *The Theocrat*. çev. Roger Allen. Mısır: The American University in Cairo Press, 2004.
- Huyugüzel, Ömer Faruk. *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- İbn Haldûn. *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2017.
- İbn Haldûn. *Kitâbü't-ta'rîf bi'bni Haldûn*. thk. Muhammed b. Tâvit eṭ-Ṭancî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004.
- İbn Haldûn. *Muḳaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 16. Basım, 2018.
- İbn Haldûn. *Tasavvufun Mahiyeti*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.
- Ḳâsım, Maḥmûd. *el-Muḡteribûn: el-Edebü'l-'Arabiyyü'l-mektûb bi'l-lügati'l-Fransiyye*. Gize: Vekâletü's-Şahâfetü'l-'Arabiyye, 2018.
- Kavas, Ahmet. "Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/482. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- MıŖıriyyü'l-yevm. "er-Rivâiyyü Binsâlim HımmîŖ vezîru's-seḳâfeti'l-Mağribiyyü'l-es-baḳ". EriŖim 12 Aralık 2019. <http://ftp.almasry-alyoum.com/article2.aspx?ArticleID=589373>
- Middle East Online (MEO). "Menḥu câizeti Necîb Maḥfûz li'l-Mağribiyyi Binsâlim HımmîŖ". EriŖim 5 Ocak 2020. <https://meo.news/en/node/343526>
- Özcan, Abdülkadir. "İŖṭabl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/203. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özkan, Halit. "Vâil b. Ḥucr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/452. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Reyyâhî, Kemâl. "et-Taḥyîli ve'l-merciî fi rivâyeti'l-'Allâme li Sâlim HımmîŖ", *el-Mecelletü's-Şeḳâfiyye el-Cezâ'iriyye* EriŖim 6 Eylül 2013. <https://thakafamag.com/?p=3569>
- Say, Seyfi. *İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İliŖkiler Kuramı*. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2011.
- Sheikh Zayed Book Award. "Dr. Binsâlim HımmîŖ". EriŖim 1 Ağustos 2019. <https://www.zayedaward.ae/ar/previous.editions/winners/Bensalem.Himmich.aspx>
- Suçıkar, Tarkan. *XV.-XVII. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Yıldırım Bayezid ve Timur Alğısı*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Terzioğlu, Arslan. "Bîmâristân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/163-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tomar, Cengiz. "Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldûn Yaklaşımları". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 16 (Temmuz 2006), 1-26.
- Uludağ, Süleyman. *İbn Haldûn Hayatı, Eserleri, Fikirleri*. Ankara: Harf Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Uludağ, Süleyman. "İbn Haldûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/538-543. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Vezzânî, Ḥasen. *el-Edebü'l-Mağribiyyü'l-Ḥadîs* 1929-1999. Kazablanka: Dâru's-Şeḳâfe, 2002.
- Yılmaz, İbrahim. "Amin Maalouf'un Tarihî Romanları". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/34 (2007), 79-97.

Yüksel, Musa Şamil. "Arap Kaynaklarında Timur". *Bilgi* 31 (Aralık 2014), 85-126.

Yüksel, Musa Şamil. "Arap Kaynaklarında Timur ve Din". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 23/1 (Temmuz 2008), 244-246.

Zengin, Murat. "Kadı Burhaneddin Ahmed'in Malatya Politikası". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 450-456.

A Review on a Historical Novel: Ibn Khaldūn According to Bensālem Ḥimmich's al-'Allāma (The Polymath)

(Extended Abstract)

Historical novels are based on fiction and they use history as a source. For a novel to be historical, the novelist should not live on the time he tells the story, but he has to investigate and learn this time from the historical sources. The novelist who chooses a topic from historical material, first of all researches the topic from historical sources. However, if the historical materials are not sufficiently detailed to be a foundation of the novel, the novelist then needs extra resources, such as historical records, myths, legends and rumors. After the process of research, he/she analyses and selects the data, then starts the fiction activity. The novelist's world of mind, his/her personal choices, ideology and ability shape historical novels.

Jurjī Zaydān and Faraḥ Anṭūn are among the leading novelist of Modern Arabic Literature. Bensālem Ḥimmich is also one of the most important novelists in this field. Ḥimmich is a Moroccan poet and writer. He was born in 1984 in a city called Meknes. He has been writing in Arabic and French. Ḥimmich has also produced academic writings on Ibn Khaldūn's life, history and philosophy. Beside these works, Ḥimmich has a trilogy of historical novels, which are as follows; Majnūn al-Ḥukm (The Theocrat), al-'Allāma (The Polymath) and Hadha al-Andalusī! (A Muslim Suicide) al-'Allāma, which is the second book of this trilogy, looks at Ibn Khaldūn's life, who lived in the 14th century. In Turkey, there has been no work on al-'Allāma, which has received many important awards. In this study, we aimed to introduce Ḥimmich and his important work al-'Allāma to Turkish readers and contribute Arabic Literature in Turkey. By comparing the issues in the novel to historical data, which is about Ibn Khaldūn's characteristic, his family life, his approach to some social issues, his relationship with Mamluk Sultans and his meeting with Tamerlane, we want to determine at which points fiction was used by Ḥimmich.

We have examined such resources on historical novels. We have used Ibn Khaldūn's *The Muqaddimah*, *al-Ibar* and *al-Ta'rīf* as main sources and some other works on Ibn Khaldūn. With the help of these sources, we have tried to determine which parts of al-'Allāma Bensālem Ḥimmich applied to imagination and which part he remained loyal to historical facts.

In al-'Allāma, tells the story of twenty-four years of Ibn Khaldūn after his arrival in Cairo. It comprises an introduction and three chapters, and it starts with the following events; Ibn Khaldūn gets permission from Tunisian Sultan to perform pilgrimage and comes to Cairo. He has dreams about Cairo, where

he is widely heard. However, his ideas change shortly after because of his experience there. He was appointed as the primary qādī by the Mamluk Sultan Barqūq. He witnesses many irregularities and corruptions throughout his term of office, but he prefers not to remain silent. When he hears the news of his family's death, he becomes devastated and asks for his dismissal to retreat. Himmich starts his novel with these events and in the additional section, which he calls "annex"; He finishes his novel with the death of Ibn Khaldûn in Cairo.

While writing al-'Allāma, Himmich substantially uses Ibn Khaldûn's *The Muqaddimah*, *al-Ibar* and *al-Ta'rîf* as his reference point. These works constitute a historical aspect of his novel. However, the author does not always depend on historical data, but he also uses imagination and fiction. In particular, as the author does not reach many details about Ibn Khaldûn's private life, he rewrites Ibn Khaldûn's life considering fiction and historical facts. The fact that he wrote his novel as a literary genre makes it subject to fiction and imaginary reference as well as reality.

In this study, which shows how Ibn Khaldûn's character is treated in al-'Allāma, we contend that Himmich remained loyal to historical facts regarding Ibn Khaldûn's life. It has also been seen that Himmich used his imagination on subjects where he cannot obtain information. For example, there is almost no information on Ibn Khaldûn's love life in the historical resources. Thus, Himmich uses his imagination on this matter to emphasize a human aspect of Ibn Khaldûn. Moreover, in his work, he also narrates such events as Ibn Khaldûn's relationship with Mamluk Sultans and other authorities, his meeting with Tamerlane in a more detailed and fluent language than historical records.

Another remarkable point in al-'Allāma is the harmony and similarity between Himmich and Ibn Khaldûn's styles. While quoting Ibn Khaldûn's work, Himmich has made such direct quotations and completed them with his sentences. Apart from these quotations, Himmich also quoted from the Qur'ân, Hadiths of the Prophet, some poems and proverbs.

Last but not least, it has to be pointed out that recently the viewpoint of historical novels is a great importance. al-'Allāma is primarily is a historical novel, and Bensâlem Himmich is also a historical novelist. Therefore, unlike historians, his priority is not to reflect history with its all reality. Yet, it is not possible to find every detail about a historical person or event. From this end, historical novels should not be confused with historical books or textbooks. As the famous author Alfred Döblin says, "Historical novel, above all, is a novel, not a history." Therefore, historical novels should be read in a way that does not fully reflect historical realities. How author test fiction and imagination depends directly on his preference and ability.